

Peter Nezník, Boris V. Markov a kol.: Dostojevskij a Nietzsche

Hľadania človeka. Za a proti...

Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2016. 351 s.

Kolektívna monografia *Dostojevskij a Nietzsche. Hľadania človeka. Za a proti...*, ktorá vznikla vďaka grantovej podpore¹ pod taktovkou filozofov P. Nezníka a B. Markova rozohráva provokatívny dialóg kolektívu priateľov života ako tej najvyššej hodnoty. Dostojevskij, filozofujúci básnik. Nietzsche, básnici filozof. Obaja geniálni

---

1 Výskumný projekt VEGA č. 1/0715/16 „Dostojevskij a Nietzsche v kontextoch česko-slovenskej a ruskej filozofie 19. a 20. storočia“.

psychológovia ľudskej duše. Ale najmä – obaja ľudia trápia sa údelom človeka. Autori monografie identifikujú symptómy nešťastia súčasnej doby, pričom jedným z nich je možno i to, že „nemá skutočných básnikov“. Preto svojimi rozhovormi s Nietzsche a Dostojevským, úprimne tápajúc pri hľadaní idey človeka, „ktorá je dôstojná v našej dobe“, pripravujú pôdu možností prekonania krízy, v ktorej sme nútení žiť.

Významný slovenský filozof a prekladateľ T. Münz, ktorému je monografia úctivo venovaná, otvára dejstvo tohto jedinečného kolektívneho počínu citlivým a fundovaným pohľadom na vzájomný, ideovo súzvučný i blahodarne polemický vzťah medzi Nietzsche a Dostojevským. Vo svojom príspevku autor poodhaľuje nielen literárne inšpirácie či korene Nietzscheho, psychologický záujem o človeka, ktorý mal spoločný s Dostojevským, ale tiež vykresľuje špecifický kritický postoj oboch spisovateľov-filozofov k náboženstvu. Ten predsa formuje ich filozoficko-etické názory. Obaja virtuózi psychologickéj drobnokresby, obaja skvelí literáti, podľa T. Münza sú si však v istom zmysle protikladní – kým pre Nietzscheho je príznačná vystatovačnosť, provokatívne veľikášstvo, Dostojevskij bol skromný a značne sebakritický. Nietzsche však Dostojevského považoval za „hlbokého človeka“, dokonca za jediného psychológa, od ktorého sa mal čo naučiť, pričom vrcholným psychologickým počínom boli preňho *Zápisky z podzemia*. T. Münz vo svojom príspevku analyzuje, v čom spočívala Nietzscheho inšpirácia touto hlbokou ruskou dušou, najmä v súvislostiach medzi dielami *Antikrist* a *Idiot*.

B. V. Markov z hľadiska súčasnej krízovej dejinnej situácie uvažuje, či v prípade Nietzscheho a Dostojevského ide o advokátov Boha či Diabla. Ich výzvy k zdokonaleniu človeka boli totiž v minulosti – najmä v prípade Nietzscheho – zneužitá, dezinterpretovaná. Obom mysliteľom však išlo o skúmanie podmienok, za ktorých by bola možná *pozitívna* premena človeka. Ako však k týmto výzvam pristupovať dnes? Je pochopiteľné, že v súčasnosti sa dostávajú tieto myšlienky do iného svetla... Autor nás vystríha pred tým najväčším zvodom – nekritickým čítaním a nerozvážnym prítakávaním myšlienkam týchto veľikánov.

Spoločný neuralgický bod v problematizácii života u Nietzscheho a Dostojevského skúma vo svojom príspevku O. A. Kovalová. Vôľa k životu, život vôbec, je pre oboch spisovateľov ústredným motívom tvorby. U Nietzscheho sa táto myšlienka pretavuje do podoby vôle k moci a u Dostojevského sa objavuje v podobe tzv. živého života. Autorka si vo svojich skúmaniach pozorne všíma akoby zvláštnu zámenu: krúženie okolo problému života núti filozofa hovoriť obrazným, literárnym jazykom – a spisovateľa zase filozofickým... Obaja sú však vyzbrojení prezieravou iróniou voči modernému opojeniu plytkým racionalizmom, ktorá je i dnes viac než potrebná.

I. I. Evlampiev ponúka nové pohľady na Dostojevského a Nietzscheho z hľadiska ich videnia budúcnosti človeka. Keďže pre oboch je človek čímsi „prechodným“, niekým, kto má prekonať svoje limity a vykročiť zo svojej nedokonalosti, existujú

dohady o tom, do akej miery bol Nietzsche oboznámený s Dostojevského tvorbou a ako ho inšpirovala. Evlampievov príspevok je veľmi cenný predovšetkým odhaľovaním „samozrejmostí“, ktorým často pri čítaní diel oboch autorov zvykneme podliehať. No častokrát sa za jasným a zrozumiteľným ukrýva pravé srdce sporu, problému, ktoré nám odhaľuje nové horizonty porozumenia.

Vlastný pohyb a umelecký prerod Nietzscheho myšlienok v živote známych ruských filozofov a Nietzscheho priaznivcov nám približuje L. Artamoškina. Na základe analýzy literárnych a filmových vplyvov autorka poukazuje na mechanizmy formovania kultúry a obecné aj špecifickej generácie v rámci stretu individuálnych a kolektívnych princípov. Čitateľ tu nahliada do pohyblivej interakcie medzi životom, obrazom a myšlienkou, medzi jednotlivcom a celkom. Nietzscheho výbušné myšlienky sa svojim pôsobením v intelektuálnych kruhoch, ktoré myslením doslova žili, častokrát stávali účinnou hybnou silou pri prehodnocovaní oficiálnej kultúry.

V širokom historickom a kultúrnom kontexte skúma J. Sineokaja vo svojom príspevku „Nietzscheho ruskí nasledovníci“ vplyv jeho filozofie najmä na prelome 19. a 20. storočia, ako aj v súčasnosti. Ukazuje sa, že Nietzsche je vskutku filozofom krízových časov. Tak, ako sa aj my dnes vraciame a premýšľame jeho filozofický odkaz, rovnaké dianie sa vtedy odohrávalo aj v ruskej spoločnosti. Pochopiteľne nešlo len o prosté osvojenie si jeho motívov, ruská inteligencia sa s Nietzscheom tvorivo filozoficky vyrovnávala. Rôznosť tónov, ktorými jeho polyfonická satyrská reč zarezonovala ruským prostredím, odhaľuje autorka práve vo svojom príspevku.

Možnosť pochopiť vplyv Nietzscheho myšlienok v českej spoločnosti na prelome 19. a 20. storočia nám ponúka prostredníctvom svojej hlbokej znalosti českej literatúry J. Zouhar. Ako to už u Nietzscheho býva, ohlasy na jeho filozofiu boli rozporuplné. Významne však dokázal ovplyvniť literárnu generáciu, najmä básnikov. Rovnako v rámci filozofických reflexií sa viedli živé polemiky o povahe Nietzscheho filozofie, a to najmä v súvislosti s Masarykovou kritikou jeho „nihilistických“ myšlienok. Zouhar veľmi podrobne mapuje stav prvých prekladov Nietzscheho diel, časopiseckých článkov, živej korešpondencie intelektuálov, ktorí sa cítili jeho filozofiou oslovení.

V ďalšom príspevku autor načrtáva kritický vzťah T. G. Masaryka k Rusku a idei jednoty Slovanstva. Autor upozorňuje, že v rámci reflexií krízy európskej modernej spoločnosti, ako aj politicko-kultúrnej problematiky bola pre Masaryka ruská a slovanská vzájomnosť celoživotnou témou. Podrobný prierez Masarykovou angažovanou tvorbou týkajúcou sa Slovanstva je odborným komentárom náležite zasadený do dobových sociálno-politických kontextov. Ako zásadné dielo sa ukazuje *Rusko a Európa* (1913), na ktorom vidieť postupný vývoj Masarykových kritických názorov na Rusko a jeho špecifický myšlienkový svet. Masarykov vzťah k Dostojevskému je spočiatku vrelý, no postupne zaznieva čoraz kritickejší tón: v identifikácii príčin krízy človeka sa síce zhodujú, avšak v otázke jej riešenia je Masarykovi bližší Tolstoj.

R. Stojka pokračuje v rozvíjaní tejto témy a rozohráva zaujímavý dialóg medzi Masarykom a J. Patočkom o kríze moderného človeka, kde sa mu v súvislosti s otázkou zmyslu života ukazuje ako dôležitý práve Dostojevskij. Patočka sa už v raných filozofických príspevkoch zameriava na fenomén duchovnej krízy, pričom dospieva k záveru, že ide o metafyzickú otázku zasahujúcu samotnú podstatu človeka. Zatiaľ čo Masaryk tvrdo bojuje proti modernému subjektivismu a titanizmu, ktorý sa rozmáha v dôsledku straty náboženskej viery, Patočka sa i v modernom subjektivizme pokúša nájsť pozitívny moment emancipácie, a to na základe pochopenia radikálnej ľudskej konečnosti. Problém zmyslu je preňho integrálnym problémom filozofie dejín – a je to práve Dostojevskij, u ktorého rozpoznáva úprimný zápas o prekonanie nihilizmu. Dostojevského obrat chápe ako manifest pozitívnych možností subjektivismu: práve vnútorná premena, pochopenie pravdy Bytia ako „lásky k celku sveta“ je nikdy nekončiacou drámou ľudského života.

Filozofka Z. Plašienková sa na Dostojevského pozrela očami ruského filozofa intuitívneho realizmu N. O. Losského. Filozofická príťažlivosť Dostojevského spočíva v jeho až obsedantnom skúmaní charakterových črt jednotlivcov, v ktorom sa odráža hlboký záujem o človeka vôbec, a to vo všetkých farbách jeho (ne)morálnosti. Nadčasovosť Dostojevského filozofie človeka sa autorka rozhodla poodhaliť na základe poviedky „Sen smiešneho človeka“. Tušenie „tajomstva života“, „pravda o živote“ vystupuje v podobe sna potenciálneho samovraha, ktorý odmietol pomôcť zúfalému dieťaťu. Sen ako vlnad, zvnútornenie príbehu ľudstva: od nevinného veku až po jeho pád do tragédie, utrpenia. Hrdina sa prebúdzá pohnutý prostotou samotného jadra šťastia, ktoré kdesi v podvedomí chápeme s absolútnou jasnosťou, no v bdelosti si ho prekrývame rôznymi „ale“. Je to práve pohľad do detských očí, v ktorých dospelý razom chápe všetko: svoje hlboké previnenie sa, že na tomto svete nekoná dost' pre to, aby nebolo toľko utrpenia, že postupne tvrdne i voči zúfalstvu najmenších a namiesto vnímania pravdy v ich zaslezených očiach odpovedá opäť – tvrdo: život ho naučí... Prečo?, pýta sa večne detsky úprimný Dostojevskij, ktorý z lásky k človeku burcuje k jedinému, absolútnemu vmachu: chopiť sa vlastnej slobody, pretože v jej pochopení, zvnútornení tkvie každá možnosť (ne) konať dobro.

Otázku slobody, ktorá je tak páľčivá v období „po smrti Boha“, rieši vo svojom príspevku aj Š. Jusko, ktorý sa venuje Nietzscheho filozofii. Zjavná nedostatnosť tradičného morálneho hodnotenia priviedla autora k otázke možností prekonania prevládajúceho nihilizmu. Analýza karamazovskej myšlienky „Všetko je dovolené“, ktorá až príliš vystihuje aktuálnu dobu, ukazuje možné postoje k otázke slobody. Dielo *Bratia Karamazovci* je filozofickým zápasom o otázku zmyslu ľudskej existencie. Rovnako i tu vystupujú zabudnuté a smrťou rôzne poznačené deti – bratia Mít'a, Ivan a Aljoša. Pre Juska je zaujímavý najmä Ivan, ktorý hlása myšlienku „všetko je dovolené“, čím sa pozdvihuje vír otázok zmyslu života, na ktoré však euklidovský neutrálny rozum nestačí. A tu na scénu znova prichádza sen a v ňom

Diabol, ktorý zvestuje inú perspektívu – večný návrat všetkého – ako protipól viery v Boha. Jusko filozoficky analyzuje Ivanovu nerozhodnosť v existenciálnom spore o zmysel a slobodu. Ivan si však uvedomí, že tam, kde ľudia žijú medzi sebou ako bohovia, tam niet lásky k blížnemu. Víťazstvo svedomia tu rozoviera nový priestor medzi obvyklým „buď-alebo“. Z filozofického hľadiska je to vzájomná podmienenosť nepredmetného a predmetného, ktorá sa *deje* práve v intencionálnom vzťahu vedomia k sebe samému. Podľa autora teda domyslenie myšlienky „všetko je dovolené“, a to z jej odvrátenej strany, prináleží len tomu, kto dokáže, ako Ivan Karamazov, byť „pocitívý sám k sebe“. Tým aj nihilizmus v sebe nesie veľkú výzvu pre súčasnosť.

R. Sťahel ide v problematike slobody priamo k veci samotnej – neľútostne úprimne, až na kosť, odhaľuje súčasné podoby besov, o ktorých Dostojevskij a Nietzsche iba uvažovali, zatiaľ čo my ich trpíme v globálnych dávkach. Neoliberálna absolutistická životná filozofia „zmyslu“ v podobe maximalizácie zisku za každú cenu, t. j. bez ohľadu na sociálne a environmentálne dôsledky, je podľa autora de facto atentátom na pôvodný ideál demokracie a koncept človeka politického, teda občana angažovaného pre vec obce – polis. Podnet pre kritickú reflexiu trvalého ekonomického rastu ako globálnej normy svojvôle (všetko je dovolené) nachádza autor práve u Dostojevského. Opäť sa vraciame ku Karamazovcom: Čo znamená sloboda v džungli bezuzdného egoizmu povýšeného na právo šliapať po ľudskej dôstojnosti? Autor vo svojej filozoficko-etickej koncepcii sveta a človeka súhlasí s Dostojevského myšlienkou „duchovnej jednoty ľudstva“, avšak v podobe tzv. svetského humanizmu, prekonávajúceho konfesne zakotvené rozpory, ktoré nezmyselne sabotujú potrebné riešenia sociálnej a environmentálnej krízy.

Živá previazanosť filozofie, literatúry, vedy a žitej skutočnosti sa ukazuje i v príspevku P. Nezníka. V zmysle poňatia filozofie dejín filozofie ako *letokruhov* konfrontuje humanistické idey zoči voči životu. Jeho radikálne zamyslenie nevyhnutne ústi do otázky: Čo je vlastne filozofia? Je to mŕtve, nezaujaté prežívanie dejín mysleného, alebo prinajlepšom konštruovanie nejakého systému, v ktorom je človek len „materiálom“? Autor sa, pochopiteľne, kloní k Jaspersovmu *existenciálnemu* prístupu. Vyrovnávanie sa s dejinami filozofie je predsa stále nový zápas o pochopenie nášho súčasného tu-bytia. Tak kým sú pre nás Nietzsche a Dostojevskij?

Na probléme filozofie dejín necháva P. Nezník v dialógu s Patočkom vyvstať otázku človeka, pričom práve jeho duchovné činy (filozofia, literatúra) „prípravujú cestu tým, že sa snažia osvietiť dráhu, ktorú si vo svojej temnote razí naivný, čínorodý život“. Autor odmieta rezignovane žiť hegelovskou predstavou vlády neosobnej Absolútnej Idey, ktorá akoby sa dnes ohlasovala v podobe Gestell a objednávala si kedykoľvek nahraditeľné „ľudské zdroje“. Podobne antihegelovsky vnímal dejiny i Lev Šestov, ďalší eruptívny zjav ducha, ktorý „prišiel k filozofii, k filozofickým problémom jednoznačne cez umenie“. Aj on, tápajúc nad otázkou človeka, dokázal oceniť Nietzscheho aforistický vhľad do tragédie života. P. Nezník

vo svojom príspevku ukazuje, ako sú jednotlivé tkanivá živého myslenia vzájomne prekrvené – keď sa hovorí o Nietzsche, nemožno obísť Dostojevského, a teda nemožno vynechať ani Šestova, Berďajeva, Hesseho – a čo je podstatné: nemožno ostať chladným voči aktuálnym problémom (náboženskému fanatizmu, terorizmu, otázke slobody a dôstojnosti). Tu neexistuje zreteľná demarkačná čiara medzi „profesiou“ a tzv. civilným životom. Duchovní ľudia žijú myslením a myslia žijúc. Preto sú považovaní za bláznov či génirov, prorokov, či rozkladných ľudí podzemia, nebezpečné živly...

Kolektívna monografia *Dostojevskij a Nietzsche* má už i svoje dve pokračovania: *Apoteóza nezakorenenosti* (2017) a *Tragický osud človeka* (2018). Sú to texty, ktoré dokážu zabolieť, sú živé. Je potrebné náležite oceniť už samotný fakt, že tieto myšlienky vychádzajú s podporou grantu. Veľmi často totiž prehliadame vlastné možnosti krízových situácií, azda otupení skúsenosťou, že v demokracii možno povedať čokoľvek – ale niet uší, ktoré by skutočne načúvali... No nestojme viac v omyle rezignácie, zahodme monštruóznou masku resentmentu a nastavme svoje najvlastnejšie satyrské ušká! Pretože aj táto kniha, ako vravieval F. Kafka, je vskutku sekerou na zamrznuté more v nás.

– *Incipit tragoedia!*

Eva Dědečková